

Stolice a ich písomná produkcia v období novoveku

Zuzana Nemcová

Šľachtické stolice zohrali významnú úlohu v dejinách Uhorska a takmer deväť storočí ich existencie sa zapísalo aj do historického vedomia obyvateľov týchto regiónov. Dodnes sa podieľa na ich identite a mnoho z nich uvádza ako svoje rodisko Liptov, Turiec, Spiš, Zemplín či Gemer.

Stolice ako územnosprávne útvary šľachtickej autonómie boli výsledkom dlhodobého vývoja, počas ktorého sa pôvodné kráľovské španstvá zmenili na inštitúcie reprezentujúce záujmy hlavne strednej šľachty. Táto premena bola po právnej stránke ukončená až začiatkom 16. storočia. Stabilizácia stoličnej správy prebiehala postupnými krokmi a charakterizuje ju sedem znakov: **stále sídlo, stavba stoličného domu, udelenie stoličného erbu a osobitnej stoličnej pečate, stále pôsobenie stoličného notára, pravidelné vedenie úradných kníh a počiatky stoličného archívu.** Stabilizácia v jednotlivých stoliciach mala vlastné tempo a pravidlá, v niektorých stoliciach išlo naozaj o dlhodobý proces. Napríklad Bratislavská stolica získala vlastné stále sídlo pre administratívu a archív až koncom 18. storočia prebudovaním budovy kláštora Trinitárov v Bratislave. Námestie, kde sa budova nachádza, dostalo neskôr pomenovanie Župné námestie.

Život v Uhorsku v období novoveku významne ovplyvnili tri faktory, ktoré nastali po prehratej bitke pri Moháči. Prvým faktorom bola zmena dynastie na uhorskom tróne a s tým súvisiace začleňovanie územia Uhorska do habsburskej monarchie. Druhým významným faktorom bolo obsadenie centrálnej časti Uhorska Osmanskou ríšou a nutnosť budovania obrany voči vojenským aktivitám osmanských vojsk. Tretí faktor, ktorý ovplyvňoval nielen cirkevné ale aj politické dianie v jednotlivých regiónoch, bola reformácia a s ňou súvisiaca rekatolizácia. Komplikovaná vnútropolitická a zahraničnopolitická situácia vyústila do

viacerých protihabsburských stavovských povstaní, ktoré destabilizovali región viac ako sto rokov až do podpísania Salmárského mieru v roku 1711.

Napriek snahám habsburských panovníkov o centralizáciu zostávala správa šľachtických stolíc pomerne dlhé obdobie takmer nedotknutá zmenami na centrálnej úrovni. K obratu došlo až počas panovania Márie Terézie. V porovnaní s ostatnými krajinami rakúskej monarchie bolo zavádzanie reforiem v Uhorsku výrazne pomalšie a narážalo na nízke nasadenie ba až programovú neochotu stoličnej exekutívy. Situácia bola natoľko neudržateľná, že Jozef II. sa rozhodol k reforme verejnej správy a stavovskú samosprávu fakticky zrušil. Po jeho smrti sa právomoc stolíc obnovila a pretrvala až do roku 1848.

Ale vráťme sa k stoličnej správe v prvých desaťročiach 16. storočia. Tú mali pevne v rukách predstavitelia strednej šľachty a jej hlavným znakom bola samosprávna nezávislosť. Autonómia stolíc sa najskôr prejavila v súdnej oblasti. Najstarším úradujúcim orgánom bola **súdna stolica** (sedes judiciaria- sedria), ktorá riešila súdne záležitosti stoličnej šľachty už od konca 13. storočia. Súdna právomoc stolíc sa vzťahovala na všetky osoby a majetky na ich území, pokiaľ nepatrili k vyňatým z tejto kompetencie. Nepodliehali jej dediční hlavni župani a veľmoži, ktorí patrili pod jurisdikciu kráľovskej kúrie, ďalej slobodné kráľovské mestá, kráľovské majetky a duchovní. Počet členov tohto zborového orgánu postupne narastal, tvorili ho podžupan, slúžni, prísazní prísediaci a v prípade potreby aj mimoriadni prísediaci, neskôr apelační alebo tabulárni sudcovia.

Najvyšším orgánom stolice bola **generálna kongregácia** (cogregatio generalis), zvolávaná niekoľkokrát ročne. Účasť na zhromaždeniach bola pre príslušníkov šľachty povinná, neospravedlnená neúčasť sa pokutovala. Ťažiskom rokovaní boli administratívno-správne záležitosti. Prítomní boli verejne oboznámení so zákonmi a nariadeniami panovníka a najvyšších krajinských hodnostárov, publikovali sa intimáty Miestodržiteľskej rady a prípisu Uhorskej komory. Riešili sa otázky daňové, urbárske, vojenské a obranné. V rámci

vlastnej správy stolíc sa odsúhlasovali štatúty, volili sa stoliční funkcionári a zástupcovia stolice na zasadania krajinského snemu. V naliehavých prípadoch mal podžupan právo zvolať tzv. partikulárnu kongregáciu, ktorej sa nemuseli zúčastniť všetci šľachtici. Ak prijalo takéto zhromaždenie nejaké rozhodnutie, muselo byť dodatočne odsúhlasené na generálnej kongregácii.

Od začiatku 16. storočia sa postupne zvyšoval počet volených stoličných úradníkov a stolice začali zamestnávať aj zmluvných zamestnancov. Na kontrolu a výstavbu ciest a mostov bola zriadená pozícia stoličného inžiniera (geometer), o zdravotné pomery sa staral lekár (doctor, medicus, physicus), dohľad nad pôrodnosťou patrila do kompetencie babice, niektoré stolice zamestnávali samostatného archívára, správcu stoličného domu, správcu väznice a ozbrojenú poriadkovú službu.

V praxi prebiehali rokovania oboch najvyšších stoličných orgánov častokrát tesne po sebe a aj záznamy z nich boli zapisované do jedného protokolu. Až začiatkom 18. storočia si stolice začali viesť samostatné sedriálne (súdne) protokoly.

Rozvoj diplomatickej činnosti stoličnej správy v novovekom období súvisí s vývojom spisomňovania v centrálnych inštitúciách, s rastom vzdelanosti a s upevnením vedomia potreby písomne zaznamenávať nielen právne akty, ale aj rôzne rozhodnutia, či pamätné udalosti.

V postupne narastajúcom množstve písomností mali spočiatku dominantné postavenie listiny, ktoré produkovali stolice už v období stredoveku. Vzrastal tiež počet listov, ktoré sa stali obľúbeným prostriedkom oznamovania nielen úradov a inštitúcií, ale aj súkromných osôb. Začiatkom 16. storočia si stolice začali viesť záznamy zo zasadaní stoličného súdu a neskôr kongregácií. V novovekej kancelárskej praxi badáme úzky súvis medzi vedením úradných kníh a produkciou spisov.

Spisy tvorili v stoličných kanceláriách prílohy k protokolom a ukladali sa chronologicky podľa poradia na rokovaníach kongregácie. Keďže stolice boli samostatnými hospodárskymi subjektmi, z ich činnosti vznikali aj písomnosti účtovnej povahy.

Z diplomatického hľadiska rozoznávame teda v písomnej produkcii stolíc v období novoveku päť diplomatických kategórií: **listiny, listy, úradné knihy, spisy a účty**.

Z formálneho hľadiska delíme listiny vydané stoličnými funkcionármi na patenty a zatvorené listiny. Vydavateľmi boli buď jednotliví funkcionári samostatne, alebo sa na vydaní listiny podieľali viacerí funkcionári v rôznych kombináciách. Najčastejšími spoluvydavateľmi župana boli slúžni, hlavne v súdnych listinách a svedectvách. Ak bol vydavateľom podžupan, spoluvydavateľmi boli slúžni a prísažní. Listiny boli spečatené pritlačenými alebo zatváracími pečaťami. Podľa počtu vydavateľov sa počet pečatí na listinách pohyboval od jednej po päť, ale zachovali sa písomnosti spečatené dokonca 7 pečaťami. Stolice do polovice 16. storočia nemali udelený erb a nepoužívali teda ani autentickú pečať.

Túto problematiku upravoval článok 62 dekrétu č. 12 Ferdinanda I. z roku 1550, na jeho základe mala každá stolica požiadať o erb a pečať. Viaceré stolice dekrét v krátkom čase rešpektovali a po písomnej žiadosti im panovník udelil erb prostredníctvom erbovej listiny. Overovanie písomností súkromnými pečaťami funkcionárov pretrvalo však až do konca 17. storočia. Napríklad Bratislavská pristúpila k používaniu stoličnej pečate až na prelome 17. a 18. storočia.

V období panovania Jozefa II. v rokoch 1786 – 1790, používali stolice typizované typárium s uhorským štátnym znakom.

Z hľadiska obsahu môžeme listiny Bratislavskej stolice rozdeliť do štyroch skupín. Sú to *súdne listiny, dosvedčovacie a potvrdzovacie listiny, ochranné listiny a relácie*. Pisári používali pri koncipovaní listín predlohy. Koncom 17. a v 18. storočí slúžil pisárom ako predloha špeciálny formulár pre stolice „Stylus seu Variarum expeditionum in Comitatus“ z roku 1689. Zo stoličných listín sa javí najpočetnejšia skupina **súdnych listín**. Systém súdnych listín, ktoré dokumentujú jednotlivé fázy súdneho procesu, sa utvoril už v období stredoveku. Medzi súdnymi písomnosťami sa v najväčšom množstve nachádzajú *predvolávacie, napomínacie listiny, odročovacie a vyšetrovacie*, z ktorých sa v priebehu 17. storočia vyvinuli vyšetrovacie zápisnice. Početne sú zastúpené aj *rozsudkové listiny*. Ďalšiu

skupinu listín predstavujú **dosvedčovacie a potvrdzovacie listiny**. Väčšina z nich súvisela s riešením majetkovoprávných sporov. Patria sem tiež rôzne *osobné svedectvá*, napríklad o šľachtickom pôvode, o počestnom pôvode, o nemajetnosti či chudobe. Pre osobnú bezpečnosť obchodníkov, alebo vyslancov vydávali stolice **ochranné listiny**, ktoré slúžili ako pasy (*litterae compassuales, salvi pasus, salvi conductus*). Platnosť šľachtického privilégia na území stolice zaručovali *afirmačné listiny*, ktoré sa neskôr modifikovali na potvrdzovacie formulky napísané priamo na pôvodných privilegialných listinách. Poslednou skupinou listín z produkcie Bratislavskej stolice sú **správy a hlásenia – litterae relatoriae**. Podľa adresáta ich môžeme rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria správy a hlásenia určené nadriadeným orgánom a inštitúciám, teda panovníkovi, Miestodržiteľskej rade, gubernátorovi, palatínovi, Uhorskej komore a podobne. V druhej skupine týchto listín sú tie, ktorých autormi boli jednotliví funkcionári stolice a prezentovali ich na stoličných zhromaždeniach. Z hľadiska obsahu môžeme správy a hlásenia rozdeliť do troch skupín: 1. tie, ktoré súviseli s uplatňovaním súdnej právomoci stolíc, 2. správy a hlásenia o hospodárskych a verejnosprávnych záležitostiach a 3. relácie o vojenskej situácii.

Množstvo vydaných správ a hlásení vzrástlo hlavne po nástupe Márie Terézie a Jozefa II. na trón. Stolice boli povinné zasílať nadriadeným orgánom správy, týkajúce sa rôznych oblastí života pravidelne v ročných, od polovice 18. storočia v polročných intervaloch.

Používanie **listov** ako prostriedku na komunikáciu sa ujalo v diplomatickej praxi už v stredoveku. Listy členíme na *úradné* alebo *súkromné*, čomu zodpovedá aj ich vyhotovenie. Listy stolice ako kolektívneho orgánu alebo listy jednotlivých funkcionárov sú listami písanými v úradných záležitostiach. Výnimku tvorí málopočetná skupina listov stoličných funkcionárov, písaných v súkromných záležitostiach. Spôsob vyhotovenia listov aj ich štýl bol ovplyvnený formálnymi znakmi listín. Postupne dochádzalo k určitým zjednodušeniam, vynechávaniu či prehadzovaniu niektorých častí. Pri listoch je typickým znakom spôsob zloženia, ktorý umožňoval doručovanie v zatvorenej forme uzatvorenej zatváracou pečaťou. Koncom 17. a začiatkom 18. storočia sa začala používať obálka, do ktorej sa vkladal podpísaný list a pečať sa presunula na obálku.

Stolice písali okrem odpovedí na množstvo mandátov, nariadení a listov od nadriadených orgánov či funkcionárov tiež veľké množstvo *žiadostí, prosieb a sťažností*, ktoré sa týkali

hlavne zlej hospodárskej situácie a preťaženia vojenskými dávkami. Veľmi čulá bola listová komunikácia aj s inými stolicami a so slobodnými kráľovskými mestami. Listy mestečkám, obciam, cechom a podobne reprezentujú korešpondenciu s podriadenými inštitúciami. Postavenie adresáta v hierarchii vtedajšej spoločnosti sa uplatnilo aj v použitom štýle, výbere oslovenia a označení odosielateľa. Osobitnou skupinou listov sú *sprievodné* a *poverovacie listy* pre stoličných vyslancov a rôzne príležitostné *gratulačné* a *pozdravné* listy. V 18. storočí sa úradné listy stali nevyhnutným doplnkom správ a hlásení pre nadriadené inštitúcie, kde vo forme sprievodných listov oznamovali vypracovanie a zaslanie príslušných informácií.

Ďalším typom písomností, ktoré produkovali už stredoveké kancelárie sú **knihy**. Z hľadiska funkcie ich delíme na *úradné* a *pomocné*. Niektoré stolice používali už v 14. storočí registre pokút a hľadaných osôb. V 16. storočí začali stolice do svojej praxe zavádzať aj písomné zaznamenávanie rokovaní svojich najvyšších orgánov, sedrie a generálnej kongregácie.

K najstarším protokolom patrí protokol Zvolenskej, Liptovskej, Trenčianskej a Turčianskej stolice. Do konca 16. storočia sa vedenie protokolov zaviedlo do kancelárskej praxe takmer vo všetkých stolicách.

Mnohé stolice si až do prvej tretiny 18. storočia zaznamenávali do protokolov zápisnice zo zasadaní stoličného súdu aj generálnej kongregácie. Zapisovanie však nebolo systematické a viaceré roky absentujú. Samostatný sedriálny protokol si stolice postupne zavádzali až v prvých desaťročiach 18. storočia. Začiatkom 18. storočia došlo aj k formálnej zmene vo vedení kongregačných protokolov. U nadriadených inštitúcií sa upustilo od odpisovania dekrétov a nariadení a zaviedlo sa len ich citovanie. To malo vplyv na spôsob vedenia zápisníc, v tom zmysle, že sa hľadalo riešenie, ako vizuálne oddeliť nariadenia vyšších orgánov od rozhodnutí stoličných orgánov. Niektoré stolice to riešili zavedením dvoch stĺpcov v protokole. Prijaté podania zapisovali v stĺpci pod názvom „*exhibita, relata*“ a rozhodnutia stolice pod označením „*decisa*“. Bratislavská stolica vyriešila tento problém v roku 1730 zavedením samostatného protokolu. Dostal názov dekretálny a zapisovali sa do neho všetky dekréty, mandáty a iné nariadenia nadriadených inštitúcií.

Pre vlastné rozhodnutia viedli protokol s názvom „*determinačný*“. Počas vlády Jozefa II. bol tento systém narušený reformou verejnej správy. Do kancelárskej praxe boli zavedené

knihy normálií a mandátov, písomnosti expedované stolicou a ostatné podania boli zapisované do *podacích protokolov*. Ak sa na úradné knihy bratislavskej stolice pozrieme z hľadiska typov správy môžeme skonštatovať, že do začiatku 18. storočia vystačila stoličná kancelárska prax s vedením jednotného protokolu, do ktorého sa zapisovali zápisnice z rokovaní stoličného súdu aj generálnej kongregácie.

Od druhej polovice 18. storočia môžeme systém úradných kníh rozdeliť do štyroch základných skupín: **1. Knihy právnych noriem a predpisov**, kam môžeme zaradiť dekretálne protokoly a protokoly normálií a mandátov

2. Knihy vlastnej správy: túto skupinu tvoria kongregačné protokoly a determinačné protokoly.

3. Knihy hospodárskej správy a financií: patria sem tie úradné knihy, ktoré súvisia s rozvrhom a výberom daní a vlastným hospodárením stolice.

4. Súdne knihy: do tejto skupiny radíme sedriálne protokoly, ktoré obsahovali do polovice 18. storočia problematiku civilného aj trestného súdnictva. Od polovice 18. storočia si stolica zaviedla protokoly trestných procesov. Ku knihám civilného súdnictva môžeme priradiť aj intabulačné protokoly (evidencia dlhov a požičiek) a investigačné protokoly (vyšetrovanie šľachtického pôvodu). Medzi *pomocné knihy* Bratislavskej stolice patria: elenchy, indexy, registre a podacie protokoly.

Veľmi početnú skupinu písomností obdobia novoveku tvoria **spisy**. V západnej časti Európy sa objavila organická spisová jednotka už v 16. storočí, v Uhorsku sa začala udomáčať v najvyšších krajských úradoch koncom 18. storočia. Na úrovni stolíc nevznikali klasické spisy „v užšom zmysle“ vo forme podanie-koncept vybavenia-čistopis vybavenia. Všetky písomnosti, ktoré boli podkladom k rokovaniu generálnej kongregácie boli len prílohami k protokolom a ukladali sa chronologicky podľa poradia na rokovaní kongregácie. Väčšina úradnej agendy stolíc súvisí s uzneseniami a rozhodnutiami kongregácií a sedrií. Podľa toho sa stoličná agenda delí na *kongregačné /administratívne spisy a súdne spisy*.

Koncom 18. storočia došlo k určitej diferenciacii a členení v rámci administratívnych spisov. Z účasti stoličných zástupcov na zasadaniach snemu sa začala vytvárať skupina *snemových písomností* (diaetalia), *daňové písomnosti* (contibutionalia) zahŕňajú okrem

daňových súpisov aj rôzne podklady účtovného charakteru. Samostatne sa začali ukladať aj *vojenské písomnosti* (militaria). Veľkú a obsahom rôznorodú skupinu tvoria *šľachtické písomnosti* (nobilitaria). Patria sem spisy šľachtických rodín, súpisy šľachty, insurekčné spisy, genealogické tabuľky. V roku 1768 sa začali v súvislosti so zavádzaním tereziánskeho urbára samostatne manipulovať písomnosti, ktoré sa týkali nového urbára. To bolo základom *urbárskych písomností* (urbarialia). Rozsiahla skupina *súdnych spisov* vznikla z vykonávania súdnej právomoci stolíc. Od polovice 18. storočia sa začali súdne spisy pri manipulácii deliť na civilné (občianske) a trestné. *Civilnú agendu* reprezentujú Spisy stoličného súdu (acta sedis iudiciariae), procesné spisy (acta procesualia), konkurzné spory (concursumalia), testamenty (testamenta) a sirotské spisy (orphanalia).

Trestné písomnosti sú členené do dvoch obsahom veľmi podobných skupín: Spisy trestného súdu (acta sedis criminalis) a trestné spisy procesné (acta processum criminalium).

Účtovné písomnosti stolíc sú súčasťou daňovej agendy, časť sa nachádza aj medzi vojenskými písomnosťami. Písomnosti účtovnej povahy zo staršieho obdobia sa nachádzajú v kongregačných protokoloch, kde sú zaznamenané vyúčtovania hlavného výbercu daní, ktoré predkladal na zasadaniach generálnej kongregácie. Finančné záležitosti boli v stolicích spravované v dvoch oddelených pokladniciach: domácej (cassa domestica) a vojenskej (cassa militaria). Účtovnú agendu stolice môžeme podľa druhov rozdeliť na účtovné knihy, účtovné predpisy, vyúčtovania, čiastkové účtovné výpisy a účtovné doklady.

V závere môjho príspevku môžem skonštatovať, že zmeny v diplomatickej produkcii stolíc v období novoveku boli v podstate až do panovania Márie Terézie a Jozefa II. veľmi pozvoľné, vyvolané prirodzeným vývojom stoličnej samosprávy. Na konci 16. storočia sa zvýšili aktivity stoličnej správy v oblasti administratívno-správnej. Došlo k oddeleniu zasadnutí stoličného súdu a generálnej kongregácie, čo dokumentujú zápisnice oboch najvyšších orgánov stolice. K faktickému oddeleniu vedenia administratívnych a súdnych písomností došlo však až začiatkom 18. storočia. Okruh pôsobenia stoličných orgánov sa postupne rozširoval za panovania Karola III. a hlavne Márie Terézie. Zavádzanie početných reforiem panovníčky do praxe si vyžadovalo spoluprácu na úrovni stoličného aparátu. Nároky na stoličné úradníctvo sa zvyšovali, ale vzrastala aj kontrolná úloha štátu a pozvoľna boli

potláčané samosprávne funkcie stolíc. Nárast byrokratizácie je viditeľný aj v množstve a postupnej diferenciacii stoličných písomností koncom 18. storočia.